

Uus „Eesti õigekeelsuskäsiraamat“ veebis

Maire Raadik

Eesti keele instituudis valminud „Eesti õigekeelsuskäsiraamat“ on mõeldud õigekeelsussõnaraamatu ehk ÕSi paariliseks. Kuivõrd käsiraamat on avaldatud veebiväljaandena, võimaldab see veebi-ÕSi ja käsiraamatut vastastikku linkida, näiteks võib ÕSi sõnaartiklist viia viide vastava käsiraamatu peatüki juurde või käsiraamatust mingi ÕSi sõnaartikli juurde. Eesmärk on anda ÕSi kasutajale soovitude korral pikemaid selgitusi, miks üht või teist vormi eelistada.

Õigekeelsuskäsiraamat toetub varasematele õigekeelsusallikatele, nagu Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ (5. trükk 2016), Mati Erelti, Tiiu Erelti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamat“ (3. trükk 2007), Mati Erelti „Lause õigekeelsus“ (4. trükk 2019), kogumikud „Keele- nõuanne soovitab“ 1–5 (1996, 2000, 2004, 2008, 2015), Tartu keelehooldekeskuse väljaanded, Maire Raadiku „Väikesed tarbetekstid“ (2. trükk 2014) jt, samuti vabariikliku õigekeelsuskomisjoni ja Emakeele Seltsi keeleteoimkonna ortograafiaotsuste.

Käsiraamat koosneb seitsmest osast: **täheortograafia** (koostajad Sirje Mäearu, Peeter Päll, Tiina Leemets), **algustäheortograafia** (Maire Raadik), **kokku- ja lahkukirjutamine** (Maire Raadik, Argo Mund, Sirje Mäearu, Peeter Päll), **lühendamise** (Tiina Leemets), **arvukirjutus** (Maire Raadik), **kirjavahemärgid** (Argo Mund, Tiina Leemets, Maire Raadik) ja **vormistus** (Maire Raadik).

Käsiraamatu eeltöö tegid Argo Mund, Tuuli Rehemaa ja Kaja Kruusmaa, koostades perioodikas ilmunud keelekorralduskirjutiste kronoloogilise märksõnastiku. Veebilahendust on käsiraamatu tarvis kohandanud Indrek Hein. Käsiraamatu toimetaja on Maire Raadik, retsensendid on Reili Argus, Külli Habicht, Katrin Kern, Helika Mäekivi, Urve Pirsu.

Õigekeelsuskäsiraamatu reeglid on 2016.–2018. aastal läbi arutanud ja heaks kiitnud Emakeele Seltsi keeleteoimkond.

Ülesehitus

Õigekeelsuskäsiraamatu osad jagunevad peatükkideks, vaid lühendamise ja arvukirjutuse osa on mõlemad antud ühe tervikliku artiklina. Vikipeedia mõistes ongi iga käsiraamatu peatükk (mida on kokku 67) omaette artikkel. Peatükkide ülesehituses on püütud eristada reeglit ja lisainfot, viimase kohta käiv on antud märkustes, nagu „Märkus“, „Täpsustavaid märkusi“, või jaotises „Lisaks ..“. Näiteks on mõttekriipsu peatükis jaotised „Mõttekriips pannakse“, „Pikka kriipsu kasutatakse“ ja „Mõttekriipsu ei panda“, need kõik on reeglituum. Selle järel on aga jaotis „Lisaks mõttekriipsu kasutamise kohta“, kus on antud lisainfot: selgitatud, millal ja kuidas kasutada kriipsu ümber tühikuid, ning ka seda, et mõttekriipsu pikkuste eristamine ei kuulu õigekirjasse, tähtis on üksnes mõtte- ja sidekriipsu eristus. Peatükk „Kohanimedede kokku- ja lahkukirjutamine“ algab reegluga, millal kirjutada kohanimeses liigisõna nimetuumaga kokku, millal lahku. Seejärel on aga jaotises „Täpsustavaid märkusi“ toodud lisaselgitusi, näiteks kirjeldatud sõna *maa* kokku- ja lahkukirjutust kohanimeses.

Osa kõrvalisemat või ka mahukat taustainfot on vaikumisi peidetud, näha on ainult sildid. Sellise info kuvamiseks tuleb klõpsata sildi juures olevat linki „Näita“. Näiteks on peatükis „Tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamine“ sildid „Vaata lähemalt, mis määrsõnad moodustavad ühendtegasõnu“ ja „Vaata lähemalt, mis käändsõnavormid moodustavad väljendtegasõnu“. Kui klõpsata sildi juures olevat linki „Näita“, avaneb loetelu vastavalt ühend- või väljendtegasõnu moodustavatest sõnadest.

Lisainfo esitamise kõige üldisem eesmärk on hõlbustada reegli rakendamist. On hulk nüansse, mis ühe või teise reegli puhul võib esile kerkida, kuid mis reeglitesse sisse kirjutatuna ajaks need liiga haraliseks. Infot eri kihtidesse jagades on koostajad püüdnud hoida käsiraamatu reegliosa võimalikult lihtsa ja kompaktsena.

Peatüki lõpetab kirjanduse loetelu, sellele võivad eelneada viited. Näiteks on peatüki „Punkt“ lõpus viide „Vaata ka punkti kasutamist lühendamisel, arvukirjutuses ja otsekõne vormistuses“. See tähendab, et nende teemade kohta tuleb uurida vastavatest pea-

tükkidest. Kirjanduse loetelus on esitatud tähtsaimad käsitlused, mida teema kohta lisaks lugeda.

Tähtis lisainfo allikas on reegli ajaloo jaotised. Neis on võimaluse korral kirjeldatud, kuidas reegel on kujunenud, mis vaidlusi on sel teemal peetud ja mis probleeme võib reegli järgimisel tekkida. Näiteks on häälikute pikkuse märkimise peatükis tutvustatud *b* normimise käiku võõrsõnades, vabariikliku õigekeelsuskomisjoni luhtunud katset lihtsustada eesti keeles *š* õigekirja ning eesti hääliku- ja silbivältekäsitluse teisenemist. Algustäheortograafia peatükist on lugeda, kuidas ja mis kaalutlustel on aastate jooksul muudetud asutuste, kaupade, autasude, perioodikaväljaannete, üksiksõidukite, ajaloosündmuste, kujundlike nimetuste algustäheortograafiat. Üldine suund on olnud kasutatavate algustähemallide arvu vähendamine ning nimede ja mittenimede vahelisel ülemineku- alal lõtkuruumi andmine.

Peatükkidest lähemalt

Täheortograafia

Käsiraamatu juhatab sisse ülevaade kirjast ja tähestikust, kirjaviisist ja õigekirjapõhimõtetest. Sellele järgnev täheortograafia peatükk käsitleb häälikute pikkuse märkimist, häälikuühendeid, silbitamist ja poolitamist, võõrsõnade ja -nimede kirjutamist, ümberkirjutuse põhimõtteid jm. Arvestades, et tänapäeva eesti fonoloogiakäsitlustes ei aktsepteerita enam häälikute kolme vädet – välde on pigem silbi või kõnetakti (silpide järjendi) omadus –, on käsiraamatus loobutud varasemast tavast eristada lühikesi, pikki ja ülipikki häälikuid.

Varasemast põhjalikum on tsitaatsõnade käsitlus. On antud üksikasjalikud juhised, kuidas tsitaatsõna tekstis eristada, kuidas kääntata, liita ja teha tuletisi, missugused nõuded kehtivad tsitaatsõna algustähe kohta ning kuidas teha vahet tsitaatsõnal ja võõrnimel. Mõnd neist küsimustest on 2016. aastal arutanud ka Ema-keele Seltsi keeleteoimkond ja otsustanud, et 1) tsitaatsõna eristuseks sobib kaldkiri, kui muu tekst on püstkirjas, 2) tsitaatsõna võib

kirjutada väikese tähega olenemata sellest, mis tähega kirjutatakse vastav sõna oma päritolukeeles, 3) käänamisel lisatakse kaldkirjas tsitaatsõnale püstkirjas ülakoma ja käändelõpp ning vajaduse korral türevokaal. Hiljem on osa keeleteoimkonna liikmeid tsitaatsõna algustähe kohta tehtud otsuses siiski kahtlema löönud, ühtlustava väiketähe vastu on sõna võtnud ka tõlkija Margus Alver.

Algustäheortograafia

Algustäheortograafia osa järgib tavaks saanud ülesehitust, kus reeglid on esitatud nimetusobjektide rühmade kaupa. Eraldi peatükina on esitatud ka ehitiste ja ruumide nimetused. Varem on neid enamasti käsitletud kohanimede all, kuid see on kasvav ja mitmekesine rühm, mis vajab täpsemaid juhiseid. Omaette peatükis on võimalik paremini esile tuua, mis on ehitise või ruumi nimi ja mis nimetus, kui tähtis on teha vahet ehitise ja asutuse nimetusel ning kuidas kirjutada mitmesuguseid kujundlikke nimetusi.

Sissejuhatavas peatükis on selgitatud, mida suur algustäht tähisatab, missugune tähendus on suurel algustähel väikesega võrreldes, kuidas võib erialakeelne tarvitus erineda üldkeelsest. Pikemalt on käsitletud nelja suure algustähe kasutuspiirkonda: lause algus, nimed, ametlikkus ja püsikindlus, tunderõhk. Lause alguse ja nime suurtähe puhul on selgitatud päevakajalisi küsimusi, mis tänapäeval üha sagedamini kerkivad: kuidas toimida, kui lause algusesse satub nimi, mille esimene täht on väike (*iPhone*), kas algustähe mõttes tavapäratu vormistusega nimekujusid (*PowerPoint*, *easyJet*) tohib allutada nimede üldreeglile, kuidas kirjutada veebiüksuste nimetusi (*portaal Delfi*, veebiaadress *delfi.ee*).

Reeglites on kajastatud ka Emakeele Seltsi keeleteoimkonna kõige värskemaid algustäheotsuseid: 2012. aasta otsus ajaloosündmuste algustähe kohta ja 2018. aasta otsus kujundlike nimetuste algustähe kohta. Reegli ajaloo ülevaatenähtena on lisaks käsitletud nimedes olevate abisõnade algustähe küsimust. Emakeele Seltsi keeleteoimkond arutas nimedes esinevate abisõnade algustähte 2006. ja 2007. aasta koosolekul. Protokollilise otsusena lepitati kokku põhi-

mõte, et kõiki muid sõnu peale sidesõnade võib nimedes kirjutada suure algustähega, nt restoran *Vanaema Juures*, sihtasutus *Teeme Ära*, omaaegne Tartu klubi *Kellele Ei Meeldiks Johnny Depp*. Kaasõnade kasutamine nimedes-nimetustes ei ole siiski tüüpiline eesti mall ning nii oma- kui ka tõlkenimetustes oleks mõistlik neid vältida: pigem *Vanaema restoran* kui *restoran Vanaema Juures*, pigem *maailma arstide tuumasõjavastane ühendus* kui *ühendus Maailma Arstid Tuumasõja Vastu* (inglise *International Physicians for the Prevention of Nuclear War*).

Kokku- ja lahkukirjutamine

Osa sissejuhatavas peatükis on antud ülevaade kokku- ja lahkukirjutamise põhimõtetest, selle juurest lähevad viited peatükkidesse, kus kokku- ja lahkukirjutust on vaadeldud sõnaliikide kaupa. Nagu algustäheortograafia nii ka kokku- ja lahkukirjutuse puhul on kasutajal võimalik valida, kas teha oma otsused üldpõhimõtete najal või lähtuda detailsematest reeglitest.

Kokku- ja lahkukirjutus on olnud neid osi, mille üle Emakeele Seltsi keeleteoimkond on käsiraamatu käsikirja läbi arutades ka kõige rohkem vaieldud. Reeglite põhjaks on mitu keeleteoimkondade otsust: vabariikliku õigekeelsuskomisjoni 1979. aasta otsus verbide kokku- ja lahkukirjutamise kohta ning 1980. aasta otsus muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutuse kohta, Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 2012. aasta otsused määrsõnade ning ühend- ja väljendverbituletiste kokku-lahkukirjutuse kohta.

Uusima seisukohavõtuna on käsiraamatus kajastatud Emakeele Seltsi keeleteoimkonna protokolliline otsus arvsõnade kokku- ja lahkukirjutuse kohta aastast 2016. Küsimus on olnud selles, kas laiendada põhiarvsõnade kokku- ja lahkukirjutamise põhimõtted ka järg- ja murdarvsõnade ning arvsõnast saadud *ne-* ja *line-*omadussõnade kokku- ja lahkukirjutusele (*kolme tuhandes, kolme tuhandik, kolme tuhande(li)ne*). Seesuguse ettepaneku tegid ÖSi koostajad, lähtudes arvsõnade kirjutamise ajaloost, ning keeleteoimkond kiitis selle heaks. Rööpvõimalusena mööndi siiski ka tuletistest

eeskuju võtmist, nagu on reeglistanud Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ (*kolmetubandes, kolmetuhandik, kolmetuhande(li)ne*).

Lühendamine

Lühendamise reeglistiku aluseks on vabariikliku õigekeelsuskomisjoni 1982. aasta otsus Tiiu Erelti koostatud esildise alusel. Kuigi otsuse tegemisest saab varsti nelikümmend aastat, ei ole reegli rakendajad siiani väsinud küsimast, kas lühendi lõppu tuleb punkt panna või ei ning kuidas lühendeid käämata.

Reeglistajaile on olnud vaidluskohaks suurtähtlühendi tüvevokaali näitamine käänamisel. Pärast II maailmasõda on pikka aega õpetatud, et lugemisel kaashäälikuga lõppevale suurtähtlühendile tuleb lisada tüvevokaal niihästi omastavas käändes kui ka käändelõppude ees (*ETKVL-ile saadetud kaubad*); lühendi võib käänamata jätta, kui sellele järgneb pärisnimeline tekstiosa (tollane näide *NSVL Ülemnõukogu Presiidium*). Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ järgi võib lühendite käänamisel tüvevokaali näidata selguse huvides, sinne käsiraamat peab otstarbekaks häälduses kaashäälikuga lõppeva suurtähtlühendi käänamisel alati tüvevokaali näidata: *ELi ~ EL-i liikmesriigid, unustas PINi ~ PIN-i*. Ehkki tüvevokaalita jätmine võib kirjapildis mõjuda ühildumisveana, ei olnud ka Emakeele Seltsi keeletoimkonna liikmed käsiraamatu teksti läbi arutades suurtähtlühendi tüvevokaali nõude asjus päris üksmeelsed. Vastuseisu on ilmutanud ka juristid, kes pole harjunud oma tekstides esinevaid rohkeid õigusaktilühendeid, nagu *AÕS* 'asjaõigusseadus', *IKS* 'isikuandmete kaitse seadus' või *KarS* 'karistusseadustik', käände näitamiseks tüvevokaaliga varustama.

Arutluskoht on olnud ka võõrsuurtähtlühendite kursiivitamine. Kuigi 1982. aasta lühendireeglistiku selgituses on öeldud, et võõrkeelseid, peamiselt ladina päritolu lühendeid tuleb käsitada tsitaatidena, oli võõrsuurtähtlühendite vormistus näiteks 2006. aasta ÕSis usna kõikuv: osa lühendeid kursiivkirjas, osa püstkirjas. Õigekeelsuskäsiraamat annab ses asjas selge soovitusel: suurtähtlühendid (nt IQ, P. S.) ning lähtekeele reeglite järgi suure tähega algavad

lühendid (nt Ltd.) eristuvad tekstis paremini ja jäävad püstkirja. Soovituse aluseks on Emakeele Seltsi keeleteoimkonna protokolliline otsus 2012. aastast.

Arvukirjutus

Arvukirjutuse reeglistik toetub põhimõtetele, mille aluseks on Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 1994. aasta otsus numbrikirjutuse kohta Tiiu Ereleti koostatud esildise alusel. Siinses käsiraamatus on peatüki pealkirjaks „Arvukirjutus“, sest just sellest käib jutt – nagu tähtedest saavad kokku sõnad, nii saavad numbritest kokku arvud.

Uudne on arvukirjutuse põhimõtete kirjeldamine üksikute kirjavahemärkide kaupa: kus ja kuidas kasutada punkti, koma, koolonit, pikka kriipsu, side- ja kaldkriipsu. Sidekriipsu puhul on mööndud võimalust lisada protsendimärgile omadussõna lõpp, kui seda nõuab selgus: *lisada 10% lahust ~ lisada 10%-list lahust ~ lisada 10%list lahust.*

Kaks vajalikku täpsustust on antud üksinda seisva arvu käände näitamise kohta. Esiteks, põhiarvsõnadel *null, üks, kaks, kolm, neli* ei ole osastava tunnust, mida numbrile lisada (*vaatab Kanal 2 ja TV3 ning kuulab Raadio 2; otsus puudutab 28 riigist 21, mitte 24*). Teiseks, numbritega 1 ja 2 lõppevatele järgarvudele liitub alates ainsuse omastavast liide *-se: 21-se ~ 21se, 21-sest ~ 21sest, 21-sesse ~ 21sesse*. Mõnikord võib jääda ebaselgeks, kas *se*-liidet tuleks lugeda järgarvuna [kahekümne esimese] või omadussõnana [kahekümne ühese], mistõttu on otstarbekas kirjutada pikemalt: *tuli kahekümne esimeseks, tuli 21. kohale* (sama moodi: *sai kahekümne üheseks, sai 21-aastaseks*). Nimetava *s-* või *ne*-liidet ei näidata.

Jaotiste nummerdamise puhul on loobutud varasema reegli soovituselt jätta jaotise tähise järelt punkt ära, kui tähise järele jäetakse harilikust sõnavahet suurem vahe. Kirjutajate enamikule näib vahe suuruse üle otsustamine üle jõu käivat, otstarbekam on panna jaotise tähise järele alati punkt. Kui jaotise tähist kasutatakse sellele osutades tekstis, siis tähise lõpus muidugi punkti ei ole.

Kirjavahemärgid

Kirjavahemärkide osa sissejuhatavas peatükis on selgitatud märkide kustumise põhimõtteid ehk seda, mis saab lauses kahest kõrvuti sattunud kirjavahemärgist. Samasugused märgid sulavad üheks, erisugustest märkidest võib üks kustuda, kuid kunagi ei kustu jutu-märgid ega sulud, hüüu- ega küsimärk. Lauselõpupunkt ei kustu ka siis, kui lause lõpus on e-posti või veebilehe aadress.

Võrreldes varasemate ortograafiakäsitlustega on kõige põhjalikumalt uuendatud kaldkriipsu peatükki. Muu hulgas on analüüsitud juhtumeid, kus kaldkriipsu kasutamine võib tekstist arusaamist raskendada: tarindid *ja/või* ning 24/7, samuti *ja*-sõna või sidekriipsu asendav kaldkriips (nt *pakendaja/importija*, *laotöölaine/tõstukijuht* pro *pakendaja ja importija*, *laotöölaine-tõstukijuht*).

Mõttekriipsu puhul on eristatud mõttekriips (mis märgib lausekatkestust, pausi) pikast kriipsust (mis võib asendada sõna *kuni*, sõnu *ja*, *või*, *ega* jms). Nii mõtte- kui ka sidekriipsu peatükis on varasemast põhjalikumalt selgitatud ebasoovitavaid kriipsu kasutamise juhtumeid. Näiteks on sidekriips tarbetu täiendosaga nime-dest saadud tuletistes (*Kesk-Euroopa* > *keskeuroopalik*), omadussõnale eelneva laiendatud või mitmeosalise nime puhul (*kuninganna Victoria aegne*), ära jäetud korduva sõnaühendiosa või käändelõpu asemel (*Tartu ja Võru maakond*, *praad kartuli*, *riisi või tatraga*), arvsõna ja nimisõna ühendites (*75 aasta vanune*), sama sõna käänete ühendites, v.a nimetavast ja alaltülevast koosnevad määrsõnad (nimisõnad kirjutatakse lahku, nt *päevast päeva*, *õlg öla kõrval*, omadussõnad kokku, nt *järkjärguline*, *sõnasõnaline*) ja mujalgi.

Senisest põhjalikumalt on käsitletud ka ülakoma. Muu hulgas on selgitatud põhjusi, miks on tava kasutada ülakoma osa võõrnimede käänamisel, sealhulgas omastavas. Ülakoma kasutamine aitab käänamisel vältida häiriva vokaali- või konsonanditähete järjendi teket, nt *Google'i*, *Renault'ga*, mitte „Googlei“, „Renaultga“. Kui nime omastav lõpeb häälduses vokaaliga, aga kirjas konsonanditähena, on see võõrastav, sest ainsuse omastav lõpeb eesti keeles alati vokaaliga. Seetõttu on tava panna niisuguse omastava lõppu

ülakoma, nt *Marat' surm, Renault' tehas*, mitte „Marat surm“, „Renault tehas“. Lisainfo jaotises on antud vastused küsimustele, kas ülakoma tuleks kasutada asesõnade lühivormides, kõnekeelsetes *nd*-vormides või mitmesuguste kuluvormide ühendamiseks eelneva sõnaga (*on's, ega's*).

Kõige mahukam kirjavahemärgipeatükk on komal. Ülevaatlikkuse huvides on mõned teemad, nagu lauselühendi ja ühendside komad, võetud kokku tabelitena.

Vormistus

Vormistuse peatükk on mõeldud n-ö tavapärase ortograafiapeatükkide täienduseks. Siit saab vastuseid küsimustele, kus kasutada pealkirja, mis vahe on otsekõne ja tsitaadi vormistusel, kuidas viidata teose eri osadele ja kuidas kirjandusele, kuidas vormistada loetelu (sealhulgas küsimuste loetelu), kuidas vormistada tabeleid, kuhu jätta kirjas tühikuid ja kuidas rakendada tekstis mitmesuguseid esiletõste. Peatüki kõige uudsem osa ongi esiletõstude oma, milles on käsitletud levinumaid esiletõstuviise, nagu kursiiv, poolpaks kiri, allakriipsutus, versaal ja kapiteel ning sõrendus. Kursiivi puhul on lisaks reegli ajaloo jaotises antud ülevaade sellest, kuidas ja millal on kursiivist esiletõstuvahend kujunenud.

Lõpetuseks

„Eesti õigekeelsuskäsiraamat“ on valminud eesti keele instituudis riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu II (2014–2018)“ toel. Koostamisel on kasutatud Wikimedia tarkvara, käsiraamat paikneb aadressil <https://keeleabi.eki.ee/wiki/>.

Eesti Keeletoimetajate Liidu aastaraamat 2019